

**ВРЕДНО ЛИНГВИСТИЧКО ИЗДАНИЕ –
ПРВА ЛЕКСИКОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

(Симона Груевска-Маџоска, *Лексикологија на македонскиот јазик*,
МИ-АН, Скопје 2021, 229 стр.)

**VALUABLE LINGUISTIC EDITION – FIRST LEXICOLOGY
OF THE MACEDONIAN LANGUAGE**

(Simona Gruevska-Madjoska, *Lexicology of Macedonian Language*,
MI-AN, Skopje 2021, 229 pp.)

Лилјана Макаријоска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
lmakarijoska@gmail.com

Liljana Makarijoska
Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
lmakarijoska@gmail.co

Неодамна излезе од печат монографскиот труд *Лексикологија на македонскиот јазик* од проф. д-р Симона Груевска-Маџоска, прв ваков труд во македонската лингвистика и, истовремено, прв учебник по предметот Лексикологија на македонскиот јазик.

Научниот опус на авторката е, пред сè, од областа на лексикологијата и лексикографијата, социолингвистиката, стилистиката, а во текот на својата научна дејност во Одделението за лексикологија и лексикографија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ таа активно учествува во работата на повеќе значајни научноистражувачки проекти: Речник на народната поезија, Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи, Толковен речник на македонскиот јазик, како и во проектите: Речник на синоними во македонскиот јазик, како главен истражувач и Правопис на македонскиот јазик, како член на редакцијата. Несомнен е и големиот влог на Груевска-Маџоска во наставно-образовната дејност на повеќе високообразовни институции, како и на вториот и третиот циклус студии во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. И токму со стекнатите знаења и искуства од научната и образовната дејност, и согледана-

та потреба за соодветна литература, пред сè, за учебник по Лексикологија на македонскиот јазик, може да се поврзе и објавувањето на оваа книга, напишана според традиционалниот пристап кон лексиколошките теми, и со прашања и поими објаснети со примери од македонскиот јазик.

Токму врз традиционалниот пристап на лексиколошките теми е изградена и содржината на книгата, конципирана во повеќе поглавја.

Во првото поглавје, Вовед во лексикологијата (7–15), се објаснува предметот на проучување на лексикологијата, која во зависност од целите и од истражувачките методи, условно може да се подели на: 1. лексикологија во потесна, односно во поширока смисла, 2. општа и посебна лексикологија, 3. лексикологија на еден јазик, односно споредбена или контрастивна лексикологија (на сродни или несродни јазици), 4. описна или синхрониска, односно историска или дијахрониска лексикологија.

Се укажува на тесната поврзаност на лексикологијата со другите лингвистички науки и сродни научни дисциплини, како, на пример, со: лексичката семантика, лексикографијата, фразеологијата, зборообразувањето, граматиката, стилистиката, историјата на јазикот, етимологијата, дијалектологијата, ономастиката, терминологијата, социолингвистиката, психолингвистиката, компјутерската лингвистика.

Во лексикологијата сè започнува од зборот, па авторката се осврнува на зборот како основна лексичка единица (17–50), како лингвистички знак, преку различните модели и принципи на проучување. Секако, посебно внимание се посветува на лексичкото значење, што се претставува како единство од денотативната, сигнификативната (поимска), структурната, конотативната и тематската компонента, со укажување преку примери од македонскиот јазик, а со примери се проследуваат и општото и поединечното, предметно значење, според кое се izdelуваат: номинативни зборови, сопствени именки, заменици. Се посветува внимание и на директните и на индиректните (преносни, вторични, секундарни) значења на зборовите; на непроизводните (немотивирани, првични) и на производните (мотивирани, вторични) значења според степенот на мотивираноста; на слободните и неслободните значења според способноста за групирање; на номинативните и на експресивно-синонимските значења според карактерот на функциите.

Се разгледуваат различните методи при проучување, анализа на лексичкото значење, на пример: методот на компонентна анализа, според кој е најважна хиерархијата на семите, односно архисемата (главна, централна) и семите од понизок ранг (диференцијални); методот на прототипи, според кој значењето се поставува како прототип.

Во врска со повеќезначноста, односно полисемијата, се посочуваат примери за повеќезначни или полисемантички зборови, на пример: мајка, гол, задржи, со укажување дека изведените значења се пројавуваат преку метафора, метонимија и синегдоха.

Се разгледува зборот како лексичка единица, од аспект на самостојноста во однос на другите јазични единици, но и од зборообразувачки аспект во врска со основата, коренот и афиксите, кои се носители на дополнителни информации, а зборот се разгледува и како двостран знак, единство од форма

и содржина. Планот на содржината се расчленува на лексичко и граматичко значење на зборот.

Секако, се дефинира и лексемата како апстрактна јазична единица, која во себе ги обединува сите фонетски, граматички и семантички варијанти на еден збор, односно во себе ги опфаќа сите граматички форми и сите значења на еден збор. Се проследуваат различните пристапи кон прашањето за лексичкото поле, односно се среќаваат: лексичко поле, семантичко поле (според опсегот се разликуваат макрополиња и микрополиња), поимско поле и асоцијативно поле.

Лексиконот се дефинира како севкупност од заемно поврзани и условени лексички единици, а лексичката структура како внатрешна организација и односи на тие лексички единици, додека една од основните класификации на зборовите во лексиконот се врши според нивната улога во системот, па се разликува основно јадро и периферија. Зборовите од основното јадро се зборови со најголема честота и без нив е невозможна комуникацијата, а оние од периферијата имаат поограничена употреба. Структурата на лексиконот се разгледува и врз основа на тематските и на лексичко-семантичките микро-системи. Се посветува внимание на тематските групи, на полисемантичките зборови, на лексичко-семантичките групи синоними.

Поглавјето Лексичко-семантички односи (51–77) започнува со сеопфатен осврт на синонимијата, односот меѓу синонимите, како зборови различни според гласовниот состав, кои ѝ припаѓаат на иста зборовна група и се исти по значење. Се укажува на различните сфаќања на синонимијата, но и на критериумите за утврдување на синонимијата (нијанси на значењето, различна стилска употреба, замена во ист контекст итн.). Во врска со видовите синоними, на пример, од семантички аспект се изделуваат целосни и делумни синоними, односно синоними што целосно се совпаѓаат, односно делумно се совпаѓаат во семантичката структура и се делат на два вида: кај едните еднозначниот збор во целост се совпаѓа со едно значење, а кај другите, повеќезначните зборови се совпаѓаат во едно или повеќе значења. Овие синоними се реализираат во пет основни модели: двата збора се еднозначни и нивните значења се совпаѓаат; двата збора се повеќезначни и целосно се совпаѓаат во сите значења; едниот збор е еднозначен, а вториот повеќезначен и првиот барем во едно значење се совпаѓа со вториот; двата збора се повеќезначни и едно значење од првиот се совпаѓа со едно од вториот; двата збора се повеќезначни и неколку значења од едниот се совпаѓаат со неколку од вториот. Се разгледуваат и зборообразувачките варијанти, како и употребата на синонимите во различни функционални стилови, според која се разликуваат неутрални и стилистички синоними. Во синонимски редови или низи се групираат синонимите (на пример, автор – творец – создавач – создател), односно рамноправно учествуваат и зборовите во своите преносни значења, заедно со зборовите во основното значење, со тоа што повеќезначните можат да учествуваат во повеќе синонимни редови во зависност од нивното значење.

Посебно внимание се посветува и на антонимијата, на антонимите како лексички единици спротивни по значење и на одделните видови антоними: истокоренски и разнокоренски, контрарни (степенести или градациски), ком-

плементарни (бинарни) и векторни; апсолутни и релативни. Посебно се разгледуваат и конверзијата како семантички однос меѓу два збора што се во обратен однос, односно реципрочен или симетричен; хипонимијата како однос на подреденост во значењето на зборовите (кога некои зборови имаат потесно значење и влегуваат во подреден однос со другите со пошироко значење), меронимијата, кај која се разликуваат задолжителните и незадолжителните или можни мероними.

Во поглавјето Формални односи меѓу зборовите (79–89) се разгледува појавата хомонимија, хомонимите, зборови што се исти по форма, по звучниот и по буквениот состав, припаѓаат на иста зборовна група, а имаат различно значење (на пример, вила¹ орудие со два или повеќе крака, вила² раскошна куќа, резиденција или куќа наменета за одмор, вила³ самовила), односно видовите хомоними: лексички (можат да се подредуваат во хомонимски парови и редови) и лексичко-граматички; целосни и делумни, производни и непроизводни, како и хомофоните, хомографите и хомоформите што не се вистински хомоними. Се посочуваат и научните критериуми за разликување на полисемијата и на хомонимијата, и тоа: јазично чувство, етимолошки критериум, синтагматски критериум, критериум на превод, синонимски и антонимски критериум, синтаксички, дистрибутивен критериум итн., а како попрецизни критериуми се наведуваат семантичкиот и зборообразувачкиот критериум.

Внимание се посветува и на паронимијата, на паронимите како зборови од иста зборовна група, слични по форма, но различни по лексичкото значење, на истокоренските и разнокоренските, на целосните и на делумните пароними, фонетските и морфолошките пароними и на паронимите со исто или различно потекло. Епонимите, пак, се дефинираат како зборови добиени по име на некоја личност, по место или по нешто друго.

Во врска со лексиката во македонскиот јазик според процесот на обновување (91–103), се укажува дека активниот и пасивниот лексички состав не се исклучуваат меѓусебно, зашто, на пример, во уметничколитературниот или во научниот стил се употребуваат архаизми во зависност од периодот за кој се раскажува, односно периодот што се истражува. Се посочуваат примери за застарени зборови, архаизми, изворни/домашни или позајмени (глаголи, аршин, аскер, јагма, китаб, пајда), за историзми (ага, ајдук, грош, кајмакам), но и за неологизми, нови зборови, изворни/домашни или позајмени за нови поими и појави (бенчмарк, ботокс, софтвер и др.). Се истакнува дека најчесто се преземаат називи за храна, пијалаци, облека, но и називи од областа на спортот, економијата, технологијата, музиката и др., со што се збогатува лексичкиот фонд на македонскиот јазик. За разлика од неологизмите, казимионизмите претставуваат авторски, индивидуално употребени зборови (на пример, во поезијата на Гане Тодоровски: празнозборник, чудеснина, црнозбор, многурадување).

Поглавјето под наслов Лексиката во македонскиот јазик според потеклото (105–135) е посветено на домашната и на позајмената лексика, на заемките во непосреден контакт со јазикот позајмувач (директни заемки) или преку јазик посредник (индиректни, посредни заемки), кои по адаптацијата (правописна, фонетска, граматичка, лексичко-семантичка) претставуваат дел од лексичкиот

фонд, кој се збогатува со нови зборови, синоними итн. Се заемаат и зборообразувачки морфеме (суфикси, префикси), кои стануваат продуктивни при образувањето нови зборови (на пример, турските суфикси -џија/-чија, -лак и др.).

Авторката се осврнува на најстариот индоевропски лексички слој, на прасловенскиот или општословенскиот лексички слој, што претставува основа за образување богат лексички фонд во современите словенски јазици, како и на заемките од грчкиот јазик, изделувајќи ја религиозната терминологија (демон, ѓвол, игумен, икона, монах, панихида, парклис, псалтир и др.), но и термилошката лексика од различни научни дисциплини, заемките од грчко потекло навлезени до XIV век (колиба, ливада, мирудија, молив, самар, хартија и др.) и подоцнежните грчки заемки, книжевни и сл. (драма, епиграф, естетика, комедија, критика, лирика, поезија, стих, театар, трагедија), од латинскиот јазик (олтар, расо, кошула, табла), бројните научни и образовни термини (лабораторија, декан, доцент, ректор, пленум, универзитет). Од црковнословенскиот лексички слој се бележат и примери од современата литература (велми, даже, глаголи, молви, очајание, прелест, пришествие, твар, числи). Секако, нужно внимание се посветува и на заемките од српскиот јазик (србизми), од бугарскиот јазик (бугаризми), како и од рускиот јазик (русизми, советизми), од кои дел се адаптирани во македонскиот јазик, па воопшто не се чувствуваат како туѓи. Несомнено е влијанието на лексиката од турскиот јазик (преку кој се навлезени и арапски и персиски зборови) во повеќе семантички групи, на пример: храна (алва, буреќ, ѓувеч, мезе, пастрма, сарма, чорба), облека (басма, елек, каиш, чоја, јака), занаети (амал, бербер, еснаф, касап, терзија, чирак), но се изделуваат и бројните заемки од административната, воена лексика (ага, аскер, барут, сачма), особено од апстрактната лексика (аир, гајле, касмет, марифет, раат, саклет) и др.

Подоцнежни се заемките од англискиот јазик, од областа на: спортот, техниката, информатиката, економијата, културата и уметноста, храната, облеката (аут, нокаут, офсајд, сноуборд, блендер, миксер, лифт, бизнис, компјутер, сервер, лизинг, менаџмент, филм, цез, бургер, стек, цус, цинс и др.); од германскиот јазик, од областа на: техниката, општествениот живот и економијата, храната и др. (багер, винкла, лагер, шибер, шраф, штекер, агент, рента, формат, штембил, вафла, векна, виршла, штрудла и др.); од францускиот јазик, од областа на: општествениот живот, политиката и економијата, културата и уметноста, храната и пијалациите, модата, мебелот и сл. (баланс, берза, бланко, бранша, вирман, волонтер, досие, портал, актер, балада, басист, кадар, ложа, партер, сонет, багет, бисквит, десерт, котлет, омлет, суфле, букле, велур, корсет, палто, сатен, фланел, биро, витраж, драперија и др.); од италијанскиот јазик, од областа на: уметноста, музиката, архитектурата, општествениот живот и економијата (арија, дует, кантата, трио, сонет, банкина, бруто, нето, жирант, шпедиција).

Се обрнува внимание и на интернационализмите, зборовите со исто значење во многу јазици, кои главно, потекнуваат од старогрчкиот и од латинскиот јазик (на пример, историја, логика, телефон, философија, реформа и др.); на егзотизмите, позајмени зборови со кои се именуваат предмети и појави карактеристични за одделни култури, на пример, називи на јадења, растенија,

животни, облека и др. (гиро, лазања, њоки, суши, чизкејк, авокадо, папаја, панда, бурка, полка, сари, фереце итн.); на варваризмите, што се употребуваат најчесто во уметничката литература; како и на лексичките калки, кои претставуваат буквален превод, односно преземање на морфолошката и на семантичката содржина на туѓ збор или израз, на зборообразувачките, фразеолошките и семантичките калки.

Лексиката во македонскиот јазик според сферата на употреба (137–151) може да се подели на широкоупотребувана лексика и лексика со ограничена употреба: дијалектна лексика, дијалектизми (фонетски, граматички, зборообразувачки, лексички, речнички, семантички, фразеолошки), термилошка лексика (специјална лексика, професионализми, тесноспецијални и интердисциплинарни термини), професионална лексика, жаргон, односно говор на определена група говорители поврзани на професионален план или според некоја активност; сленг, односно говор што содржи определени неформални зборови и изрази на социјално поврзана група луѓе, обично во градска средина, арго, т.н. тајни јазици, вид кодирани јазици ограничени на една група говорители, со цел да не бидат разбрани надвор од групата.

Покрај разликувањето на лексиката на македонскиот јазик според формата (усна и писмена), се разгледува и стилското раслојување на лексиката во македонскиот јазик (153–167) на неутрална или општоупотребувана лексика во своите основни значења, без емоционално-експресивно значење и на лексика со ограничена употреба или стилски маркирана, обележана во зависност од функционалниот стил на кој му припаѓа: разговорен, уметничколитературен, публицистички, административен/официјално-деловен и научен стил. Разговорната лексика се употребува во секојдневната комуникација, опфаќа најчесто зборови со конкретно значење, но и дијалектни, сленговски, жаргонски зборови, а посебно место има и просторечието, додека книжната лексика се употребува, главно, во писмена форма, односно е карактеристична за: уметничколитературниот, публицистичкиот, административниот функционален стил, а ги опфаќа зборовите што означуваат апстрактни поими, термини, поетска лексика, егзотизми и др. Апстрактната лексика претставува слој од книжната лексика кој ги обединува зборовите што означуваат апстрактни поими (именки, придавки, глаголи и тоа изворни и позајмени), на пример: битие, духовност, атеизам, перципира итн. Вулгаризмите или опсцената лексика се погрдни зборови и изрази, карактеристични за разговорниот стил, додека еуфемизмите се зборови со кои се заменуваат грубите зборови и изрази со цел да се ублажи изразот.

Се проследуваат лексичките особености на разговорниот функционален стил (во кој спаѓаат, на пример, и: арчи, се заарни, зајре, намкор, чурук и др.), лексичките особености на уметничколитературниот функционален стил во кој доаѓа до израз и употребата на ретки зборови, неологизми, црковнословенизми, дијалектизми, како и широката употреба на емоционално-експресивната лексика. Поетската лексика е стилски маркирана, разнородна (на пример, лажец, чмај, убост, восторг и др.). Се разгледуваат и лексичките особености на другите функционални стилови, публицистичкиот, за кој е карактеристична употребата на општествено-политичката лексика, но и на фразеологизми-

те, разговорната лексика; административниот, во кој е застапена лексиката од областа на правото, администрацијата или т.н. канцеларизми, но и воената и др. Терминологија; а, исто така, и на научниот стил, со честа употреба на термилошка лексика, општонаучна, апстрактна лексика.

Лексиката со емоционална оценка се употребува за искажување субјективни и објективни, позитивни или негативни ставови на говорителот. Во рамките на експресивната лексика се разгледуваат: деминутивите, хипокористиците, аугментативите, пејоративите (169–173). Од иста основа се изведуваат повеќе зборови со различни наставки, а овој богат корпус зборови е најзастапен во разговорниот јазик, уметничката литература, во публицистиката.

Следното поглавје, Фразеологија (175–185), е посветено на фразеологијата, односно на структурата, значењето, потеклото, лексичко-семантичките врски, класификацијата, експресивно-стилските својства на фраземите, фразеолошките калки итн. Се укажува на местото на фразеологијата и на непосредната поврзаност со лексикологијата, со синтаксата и со зборообразувањето, на основната фразеолошка единица – фраземата (фразеологизмот), на слободните фразеолошки изрази наспроти затврдените фразеолошки изрази, кои не можат слободно да се менуваат (на пример, држи вода, од шупливо во празно). Се проследуваат видовите фразеолошки единици, затврдените изрази, кои се делат на: описни изрази со номинативна функција (градски парк), составни затврдени изрази и термини (момина солза, мајски бумбар, земјина кора), описни изрази со преосмислен член (меден месец, полага сметка), поздрави и желби (добровечер, за многу години). Фразеолошките изрази можат да бидат фразеологизми или фраземи (засука ракави, тврд орев, мртов пијан), затврдени споредби (гладен како куче, прост како грав), фразеологизирани конструкции или фразео-шеми (јунак над јунаците, од кука на кука), пословици, поговорки, цитати и крилатици (гладна кокошка, просо сонува).

Фразеолошките изрази според степенот на сраснатост на членовите се делат на: фразеолошки срастувања (бабини деветини), фразеолошки единства (лови во матно) и фразеолошки спојки (медна уста).

Структурата на фразеолошките изрази најчесто е затврдена и можат да се поделат две големи групи: фразеолошки изрази што според структурата одговараат на реченици (нема ни за лек, засука ракави), пословици, поговорки (брза кучка, слепи кучиња раѓа), благослови, клетви и сл.; фразеолошки изрази што според структурата одговараат на синтагми (мед и млеко).

Се истакнува дека според граматичкиот состав фразеолошките изрази содржат: придавка и именка (око соколово), две именки (лук и вода), две глаголски именки (земање-давање), две придавки (млад и зелен), два глагола (молчи-голчи), глагол и именка (накриви капа), два прилога (криво-лево). Според потеклото се izdelуваат фразеолошки изрази од словенско и од несловенско потекло, од западноевропските јазици, од латинскиот, германскиот, англискиот, италијанскиот, како и од турскиот јазик. Според експресивно-стилските карактеристики се izdelуваат стилски неутрални, дијалектни, жаргонски, разговорни, книжни фразеолошки изрази.

Меѓу фразеолошките изрази може да се воспостават семантички односи, полисемија, синонимија (на пример: да го дувнеш, ќе падне – коски и кожа –

му се бројат ребрата) и антонимија (губи глава – спаси глава, виде бел ден – не виде бел ден).

Во поглавјето Лексикографија (187–198) се следи развојот и се дефинираат задачите на лексикографијата, се опишуваат енциклопедиските и лингвистичките речници, се дефинира структурата на толковните речници, на речничката статија, како и лексикографската дефиниција.

Се разгледува поделбата на лингвистичките речници – според редоследот: азбучни или идеографски; според потеклото: лексикони на странски зборови, речници на определен слој зборови од некој јазик и сл.; според семантичките релации на зборовите: синонимни и антонимни, фразеолошки, ономастички речници, речници на семантички полиња и др.; според временскиот карактер: синхрониски и дијахрониски; според територијалниот критериум: дијалектни, регионални; според функционалниот критериум: термилошки или стручни, на професионализми и на жаргонска/сленговска/арготична лексика; според обемот: мали, средни, големи; според формата: печатени и електронски. Се izdelуваат и речниците на јазикот на одделни писатели, литературни видови, граматички речници (синтаксички, колокациски, ортографски), но и описни (дескриптивни), специјални, обратни речници, честотни итн.

Значаен прилог кон трудот е Регистарот на поими (199–207), кој ги содржи основните поими со страницата на која се застапени, обработени, односно образложени, што овозможува полесен увид и во употребената стручна терминологија, која, меѓу другото, произлегува и од содржините на наставно-образовните програми.

На крајот е даден преглед на референтната литература (209–224), која ги содржи позначајните библиографски единици, странски и домашни, како и дваесетина лексикографски изданија, што овозможуваат пристап до дополнителни согледувања на лексиколошките проблеми од различни аспекти.

Лексикологијата на македонскиот јазик има јасна и разбирлива структура, со систематизирани, научно засновани содржини, со разработка, објаснувања на соодветните поими, па топло им ја препорачуваме на студентите на високообразовните институции, но исто така и на наставниот кадар во средното образование за продабочување и проширување на знаењата. Соодветниот избор и разработка на содржините и нивното систематизирање по програмските подрачја поврзани со лексикологијата, придонесува да се поттикнуваат создајните процеси и способности на студентите/учениците, да се збогатува лексичкиот фонд, писменото и усно изразување, како и позитивниот однос кон домашната литература.